

"ПРАВОВІ ПРИПУЩЕННЯ" ЯК ЗАСІБ СТВОРЕННЯ ДОСКОНАЛИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ УКРАЇНИ

Досліджено властивості таких засобів нормотворчої техніки, як правові презумпції, правові фікції, правові аксіоми. Дано їх визначення, охарактеризовано ознаки, види, значення, співвідношення, виокремлено вимоги до них і правила використання в нормативно-правових актах України.

Ключові слова: правові презумпції; правові фікції; правові аксіоми; засоби нормопроектувальної техніки.

Постановка проблеми. Серед передумов створення якісних нормативно-правових актів України сьогодні все частіше виділяють таку, як належне використання у правотворчій діяльності інструментарію нормопроектувальної техніки. Техніка нормотворення охоплює комплекс засобів, вимог і правил, з-поміж яких, у зв'язку з їх специфічною роллю у нормативно-правових приписах, вважаємо за необхідне звернути увагу на правові презумпції, правові фікції, правові аксіоми. Їх комплексне вивчення та вироблення рекомендацій стосовно використання сприятиме формуванню досконалих нормативно-правових актів, що зумовлює актуальність запропонованої теми дослідження.

Ступінь наукової розробки проблеми. Правові презумпції, правові фікції, правові аксіоми всебічно вивчались і вивчаються сьогодні багатьма українськими та зарубіжними вченими як на загальнотеоретичному, так і на галузевому рівні. Значний інтерес викликають праці В.К. Бабаєва, В.І. Камінської, А. Нашиц, К.К. Панько, О.В. Ул'яновської та інших. Попри увагу наукової спільноти до цих засобів нормотворчої техніки, нормативно закріплених правил їх використання ні в Україні, ні в інших державах практично немає. Така ситуація зумовлює необхідність систематизації та уніфікації доктринальної бази щодо них, напрацювання положень, які можуть бути використані під час створення законодавства про нормативно-правові акти чи нормотворчу техніку.

З цією метою видається за доцільне: запропонувати узагальнене визначення правової презумпції, правової фікції, правової аксіоми; визначити коло вимог, яким вони повинні відповідати; виокремити правила їх використання у проектах нормативно-правових актів України.

Це може бути здійснено лише через комплексний аналіз наявного наукового напрацювання та праворегулятивної практики.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зауважимо, що оскільки у правових документах і методичних рекомендаціях щодо правил нормо-

проекування про правові презумпції, правові фікції, правові аксіоми прямих вказівок немає, наше дослідження буде базуватися на доктринальних висновках.

Правові презумпції, правові фікції, правові аксіоми розглядаються у контексті визначення їх понять, виділення ознак, видів, значення. У більшості випадків науковці висвітлюють їх у своєрідному поєднанні, тому в літературі чимало позицій стосовно співвідношення цих засобів нормотворчої техніки. Певна спільність цих засобів слугує причиною того, що фахівці пропонують для їх позначення єдину назву: правові припущення [1, с.18], спеціальні прийоми законодавчої техніки [2, с.216], особливі засоби правотворчої техніки [3, с.193], спеціально-юридичні засоби [4, с.10]. Яке із даних формулювань найбільш правильне, спробуємо з'ясувати після всебічного висвітлення властивостей цих нормотворчих інструментів.

Серед науковців існує загалом єдина позиція стосовно визначення кожного з особливих засобів нормотворчої техніки. А. Нашиц указує, що правова презумпція як прийом законодавчої техніки – це припущення про те, що ймовірний факт має місце у всіх випадках [2, с.216]. Презумпція – це припущення про наявність чи відсутність предметів, зв'язків, явищ, засноване на зв'язку між ними, і предметами, зв'язками, явищами, які наявні та підтверджені життєвою практикою [5, с.326]. Правову презумпцію можна представити як результат узагальнення визначень правових припущень, які використовуються у різних галузях права, галузевих юридичних науках [6, с.333]. Презумпцією називають припущення про наявність чи відсутність фактів, які можуть підтверджуватись чи спростовуватись у процесі доказування [7, с.108].

Своєрідне визначення правової презумпції пропонує Т. В. Кашаніна: "... – це обов'язок правозастосувача визнати без доказів презюмований факт, на який є вказівка у законі, установленим і вирішити відповідно до цього юридичну справу

[8, с.186]. Стосовно найбільш оптимального визначення правової презумпції (як і правової фікції та правової аксіоми) ми висловимо власні міркування після розгляду її ознак.

К.К. Панько наводить такі приклади правових презумпцій, що використовуються у кримінальному праві Росії: знання закону, осудність, неосудність, істинність вироку, розуміння суспільної небезпечності свого діяння особою, яка знаходиться у стані сп'яніння [9, с.202].

Під правовими фікціями у юридичній літературі розуміють: застосовуваний у праві техніко-юридичний прийом, яким неіснуючі положення оголошуються існуючими і набувають обов'язкового характеру в силу закріплення їх у правовій нормі [10, с.28]; неіснуючі факти, які держава визнає існуючими [7, с.108].

К. К. Панько, критикуючи існуючі визначення правової фікції, пропонує розглядати її як прийом законодавчої техніки, який полягає у визнанні існуючим неіснуючого і навпаки, а також властивість норми права не відповідати потребам суспільства у процесі правотворчої чи правозастосовної діяльності [11, с.461]. Найбільш відомими правовими фікціями є такі використовувані у цивільному праві України фікції, як "оголошення фізичної особи померлою" (стаття 46 ЦК України) та "визнання фізичної особи безвісно відсутньою" (стаття 43 ЦК України), у сімейному праві – "усиновлення" (стаття 207 Сімейного кодексу України), у кримінальному праві – "вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність" (стаття 22 КК України).

Ю.Г. Арзамасов зауважує, що під правовими аксіомами розуміють положення, які не потребують яких-небудь доказів [7, с.108]. Невід'ємними атрибутами сучасного праворозуміння є такі аксіоми, як "закон не може мати зворотної дії", "незнання закону не звільняє від відповідальності", "людина є найвищою соціальною цінністю".

Найбільш повно зміст указаних правових явищ розкривається через характеристику їхніх ознак. В. К. Бабаєв зазначає, що здатність презумпції виконувати свої функції визначається двома факторами: всезагальним зв'язком предметів і явищ матеріального світу і повторюваністю повсякденних життєвих процесів [5, с.324]. Щодо правових презумпцій необхідно внести уточнення про зв'язок саме правових явищ та правовідносин, оскільки тільки з ними пов'язане правове регулювання суспільних відносин. До визначальних ознак презумпцій, окрім названих засад їх дієвості, відносять такі: імовірнісний характер; вираження у законі; зв'язок з юридич-

ними наслідками [6, с.333]. Презумпція не потребує доказування, має нормативний характер [9, с.188–189]. На ознаки правових презумпцій можуть певним чином впливати галузеві особливості юридичних норм. Названі ознаки значною мірою відображені у вказаних вище визначеннях, однак відображені лише фрагментарно. Тому якщо йдеться про визначення правової презумпції як орієнтир для розробників проектів нормативно-правових актів, то видається доцільним запропонувати максимально повне (можливо і дещо громіздке) розуміння змісту поняття *правова презумпція*. Це об'єктивовані закономірностями правового регулювання і нормативно закріплені припущення, які зумовлюють юридичні наслідки.

Сутність прийому фікції полягає у штучному зближенні чи прирівнюванні одне до другого таких речей, які насправді різні (а інколи протилежні), у свідомому ототожненні істинного з неістинним [2, с.221–222]. На думку О. А. Курсової, найбільш суттєвою ознакою правової фікції є свідоме визнання неіснуючого у реальності наявним або заперечення існуючого [2, с.222; 12, с.451]. К. К. Панько додає, що норми-фікції для свого об'єкта регулювання вичленюють ті обставини, які знаходяться у стані непоправної невідомості чи невирішуваної відомості, і надають їм значення юридичних фактів [9, с.208]. Неправдивість фікції виражається в уявленні про: існування факту, який не існує чи існує в іншому вигляді; існування фактів, які не є доведеними, однак передбачувани; факт, який виражається у трактуванні іншого відомого факту, еквівалентного першому; факт як неіснуючий, у той час як він існує [9, с.207]. Фікція за своєю природою імперативна, незалежно від приналежності до галузі права [12, с.455]. О. В. Ул'яновська називає такі ознаки правових фікцій: умовність, універсальність, нормативність, формальна визначеність, неспростовність, правове значення [13, с.6–7].

Насамперед необхідно звернути увагу на те, що правова фікція, як і інші суміжні правові феномени, є власне засобом, а не прийомом нормотворчої техніки. Адже засоби – це інструментальна складова нормотворення, а прийоми – більше його процедурна складова (по суті, мистецтво використання перших). Узагальнюючи наведені визначення правової фікції та описані науковцями її ознаки, можна запропонувати таку дефініцію *правової фікції*: це засіб нормотворчої техніки, який виражається у нормативному закріпленні можливості визнання юридично значущими неіснуючих чи недоведених фактів. У дане визначення пропонується ввести дещо

нове порівняно з існуючими інтерпретаціями словосполучення "можливості визнання юридично значущими". Воно має бути також однією із ключових ознак правової фікції, оскільки неістинні, недостовірні, хибні факти "спрацьовують" лише у конкретних відносинах, за наявності певних передумов. Наприклад, фізична особа оголошується померлою, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років або якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю. Питання про неосудність неповнолітнього виникає лише у випадку, якщо він скоює злочин. Усвідомлюючи, що використання правових фікцій є відступом від засад правового регулювання, правотворчі суб'єкти надають правозастосувачу можливість "повернення до істини". Наприклад, відповідно до статті 48 Цивільного кодексу України якщо фізична особа, яка була оголошена померлою, з'явилася або якщо одержано відомості про місце її перебування, суд скасовує рішення про оголошення її померлою. Неповнолітні правопорушники, які не досягли 14 або 16 років, не притягуються до кримінальної відповідальності відповідно до статті 22 Кримінального кодексу України. Однак до них зазвичай застосовують різноманітні засоби виховного характеру, що є одним із основних завдань кримінального покарання.

Ці приклади вказують на те, що правові фікції є умовним, навіть тимчасовим або частковим відступом законодавця від істини, що нашоухе на думку про відносну (навіть оціночну) імперативність правових фікцій.

Правові аксіоми – це загальновизнані істини, які не потребують доказування, та прямо чи опосередковано відображені у нормах права [8, с.191].

Попри однаковість розуміння змісту поняття "правова аксіома", виникають окремі питання стосовно їх використання як засобу нормопроективної техніки. Правові аксіоми за своїми зовнішніми параметрами близькі до принципів права (наявність спільних і відмітних ознак між цими засобами нормотворчої техніки потребує окремого дослідження).

Дискусійною видається думка про те, що аксіоми можуть бути опосередковано відображені у юридичних нормах. За такого підходу може йтися тільки про правові, а не юридичні аксіоми. Якщо ж аксіома розглядається як засіб юридичної техніки, вона має бути відображена у нормативно-правових приписах.

Аналізуючи тексти нормативно-правових актів України, зауважуєш, що поряд із загально-

визнаними правовими аксіомами у них чимало положень "аксіоматичного характеру", які сьогодні є загальновизнаними правовими постулатами, наприклад, конструкція права власності – володіння, користування, розпорядження. Це правове явище вимагає окремого вивчення. Розглядаючи існуючі визначення правової аксіоми, можна запропонувати її найпростішу інтерпретацію: *це загальновизнані правові істини, прямо чи опосередковано відображені у нормах права.*

Специфіка правових припущень у тому, що вони є результатами юридичного конструювання, відокремлюючи цілісність юридичної конструкції [1, с.18]. З такою думкою загалом можна погодитись, однак не всі правові припущення, видається, є правовими конструкціями, наприклад, презумпція істинності судового рішення.

Сутнісні характеристики правових презумпцій, правових фікцій та правових аксіом проявляються у їх класифікаціях. В. К. Бабаєв виділяє такі види правових презумпцій: за фактом правового закріплення – фактичні і законні; за можливістю спростування – спростовні та неспростовні; залежно від ролі у правовому регулюванні – матеріально-правові і процесуальні; за сферою дії: загальноправові, галузеві, міжгалузеві [10, с.40]. Існує позиція, що за значенням у правовому регулюванні правові презумпції необхідно розмежовувати на загальноправові (які діють у всіх галузях права і стали принципами права), наприклад, презумпція знання закону, істинності права, та презумпції як засоби юридичної техніки (що не досягли рівня попередніх), наприклад, презумпція батьківства, рівності часток подружжя у спільному майні [5, с.328-329]. Указані класифікації відбивають розмаїття напрацювань на загальнотеоретичному та галузевому рівнях, ілюструють основні презумпції, які використовуються в нормативно-правових актах України.

Нормотворчі фікції класифікують за різними критеріями: за галузями права, джерелом, способом вираження [12, с.458].

К. К. Панько поділяє фікції на три групи. Перша – традиційні, пов'язані з суперечністю між нормою, правосвідомістю, правовідносинами і реальною дійсністю (передбачені діючим законодавством). Друга полягає в тому, що один закон суперечить другому. Третя – політико-правові, економіко-правові, національно-правові фікції [11, с.466–468]. Цікава думка про три форми впливу фікції на реальність: нормативне визнання факту, якого немає в реальності, або навпаки; нормативне прирівнювання значущості фактів, які реально мають різну значущість; нор-

мативне визнання фактів існуючими до моменту їх реального настання [14, с.455].

До фікцій у праві відносять фальсифікації, інсценування, фіктивні стани, фіктивні операції, фіктивні акти тощо [13, с.10]. Хотілося б на фоні цих міркувань згадати думку В. К. Бабаєва про те, що фікції як техніко-правовий прийом необхідно відрізнити від фіктивності самого права [10, с.30]. Юридична фікція – засіб, що використовується законодавцем для виконання певних завдань правового регулювання. Вона містить нехай і хибне, однак допустиме у зв'язку із "крайньою необхідністю" твердження. Натомість фіктивний шлюб чи фіктивна угода – явище у своїй основі протиправне, небажане для суспільства. Тому їх ні в якому разі не можна прирівнювати чи розглядати як різновид юридичних фікцій (як засобів нормотворчої техніки).

Неоднозначне сприйняття як юридичної фікції фіктивних станів, що отримали нормативне закріплення. Наприклад, стаття 1 Конституції України встановлює, що Україна є правовою державою. Чимало науковців вважає, що такої ідеальної держави нині у світі не існує. Правові норми, які містять фіктивні положення, не мають безпосереднього зв'язку із конкретними правовідносинами, вони є програмними, декларативними, цільовими стосовно основних напрямів розвитку держави і права. Цей різновид юридичних фікцій має своєрідну прогностичну функцію, міститься, як правило, у ненормативних судженнях нормативно-правового акта.

Т. В. Кашаніна пропонує поділити правові аксіоми за характером на загальні та галузеві, за змістом – на стверджувальні та заперечувальні [8, с.192].

Місце правових припущень серед інших засобів нормотворчої техніки визначається їх значенням.

Цінність правової презумпції у тому, що вона: являє собою спосіб, який полегшує досягнення істини, відображаючи закономірності розвитку предметів і явищ, створює можливість їх використання в оцінці аналогічних предметів і явищ [10, с.12]; дозволяє одноманітно й обґрунтовано вирішувати типову ситуацію невизначеності; забезпечує охорону та упорядкування суспільних інтересів, найбільш важливих в очах законодавця; забезпечує зв'язок галузей права та стабільність системи законодавства [9, с.196–203].

Правова фікція у давнину слугувала засобом подолання формалізованості тогочасної юриспунденції. Сьогодні ж це особливий засіб юридичної техніки, що застосовується тоді, коли інші засоби досягнення певної мети вичерпані чи

будуть малоефективні, спосіб подолання невизначеності у правовому регулюванні [12, с.452–454]. К. К. Панько висловлює думку, що значення фікцій у раціональному регулюванні фактів, ситуацій, суспільних відносин у випадках, коли вони залишаються за межами стихійного регулювання; фікції вносять у правове регулювання суспільних відносин стійкість, стабільність; обмежують можливість свавільних необґрунтованих рішень; сприяють охороні прав громадян; роблять систему права більш простою і економною. Фікції виявляють суперечності чи ступінь невідповідності між суспільними відносинами і правом як формою їх відображення [11, с.465–466].

У різних галузях права фікції мають різні цілі: у цивільному праві припиняють ситуації невизначеності та двозначності; у трудовому забезпечують бажані результати у випадках, коли за допомогою інших засобів досягнути їх неможливо; у сімейному застосовуються з міркувань гуманності в делікатних ситуаціях [14, с.459].

Саме це спонукає законодавця і відповідно суб'єктів застосування права відступати від начал істини. Однак якщо терези виважування правової значущості "фіктивних юридичних фактів" змістяться, може змінитися їх правова оцінка, відбутися переоцінка правових відносин.

Значення правових аксіом у тому, що вони спрощують правове регулювання, роблять його економічним і більш ефективним [8, с.192].

Універсальне значення правових презумпцій, правових фікцій та правових аксіом полягає у тому, що їх введення в текст нормативно-правового акта забезпечує його подальший ефективний праворегулятивний вплив на суспільні відносини.

Як уже зазначалося, паралельне вивчення правових припущень зобов'язує з'ясувати співвідношення між ними. Подібність правових презумпцій і правових фікцій полягає у тому, що вони приймаються за істину й отримують нормативне закріплення [10, с.32]. Водночас між ними багато відмінностей.

К. К. Панько висловлює думку, що презумпції відрізняються від інших засобів і прийомів законотворчості тим, що мають власне регулятивне значення типу правових приписів: "загальних начал", "відправних нормативних установок", норм-цілей чи норм-принципів. Вони дають правозастосувачу певні ідеї, на які необхідно орієнтуватися, але які в окремих випадках можна заперечити. Тому презумпції мають специфічний характер нормативності, часто не прямо закріплені у законі, а впливають з нього [9,

с.203]. Презумпції закріплюють відносини, які є звичними та постійними, фікції формуються законодавцем спонтанно [9, с.213].

В.К. Бабаєв зазначає, що відрізняються вони за характером створення та змістовим навантаженням. Презумпції є нормативним закріпленням того порядку відносин, який визнається звичним, постійним, нормальним; фікції ж формуються самим законодавцем. Якщо у перших фіксуються ймовірно істинні положення, то фіктивні положення істинними бути не можуть [10, с.32-33]. Фікція, на відміну від презумпції, практично завжди неспростовна. Основний критерій їх розмежування завідомо неістинність фікції, на відміну від імовірнісної істинності презумпції [12, с.455]. О. В. Ул'яновська звертає увагу на такі відмінності між ними. Правові презумпції та правові фікції розрізняються за функціями, оскільки функція подолання невизначеності, яку виконують неспростовні презумпції, на відміну від фікцій, не є для них основною. Якщо презюмування є пізнавальним прийомом, то фікції не стосуються процесу пізнання. Від правових аксіом

фікції відрізняються тим, що їх неспростовність базується на умовності, тоді як аксіом – на цінності їх положень; фікції, на відміну від аксіом, є допоміжним інструментом [13, с.7–8].

Чи мають наведені доктринальні міркування стосовно співвідношення правових припущень практичне значення? Видається, що так, оскільки дозволять розробникам законопроектів правильно використовувати ці засоби нормопроектувальної техніки. З метою недопущення правотворчих помилок під час використання правових припущень доцільно систематизувати існуючі напрацювання і виокремити чіткі критерії, які поєднують та розмежують правові презумпції, правові фікції, правові аксіоми. Адже чи може зорієнтувати практика думка російських вчених, які стверджують, що "деякі презумпції з урахуванням їх ролі у відповідній галузі знань є аксіомами, значна частина фікціями, наприклад, вік із досягненням якого настає кримінальна відповідальність" [15, с.250]. Змодельовано для цього порівняльну таблицю 1.

Таблиця 1

Критерії	Правові презумпції	Правові фікції	Правові аксіоми
Форма закріплення	Інколи не прямо закріплені у законі, а випливають з нього	Нормативно закріплені	Прямо чи опосередковано закріплені у правовій нормі
Спосіб формування (джерельне погодження)	Відображають звичні, постійні, повторювані правові явища	Формуються законодавцем безпосередньо	Відображають цінності права та правового регулювання
Змістова основа	Імовірно істинні положення	Неістинні, хибні положення	Загальновизнані правові постулати
Можливість спростування	Можуть бути спростовані	Неспростовні	Питання про спростування не виникає взагалі
Функції	Полегшують досягнення мети правового регулювання	Сприяють подоланню невизначеності та формалізованості права	Установлюють загальні засади правового регулювання
Структура	Гіпотеза (умова дії правила); диспозиція (саме правило); можливість спростування або контрпрезумпція [8, с.186]	Зміст правової фікції виражається словами "ніби", "якщо", "припустимо": гіпотеза та диспозиція + в окремих випадках можливість реституції	Констатувальне твердження; найчастіше у формі диспозиції

Припущення науковці поєднують в одну групу на основі спільних функцій та частково форми нормативного закріплення. Аналогічною є структура правових презумпцій та правових фікцій, оскільки вони найчастіше закріплюються у юридичних нормах і відповідно містять класичні елементи норми права. Схожу структуру, на нашу думку, мають норми права, які набули аксіоматичного характеру. Класичні аксіоми є стверджувальними положеннями, і загалом структурувати їх важко.

Водночас різняться вони за джерелом формування, змістовими засадами, можливістю спростування.

Якщо оцінити через призму відмінностей вік фізичної особи, по досягненні якого вона може бути притягнута до кримінальної відповідальності, то можна констатувати, що: припущення про вік молоді людини, з якого вона може усвідомлювати свої дії, керувати ними, а відповідно й притягуватись до кримінальної відповідальності, визначається здебільшого законодавцем (як відомо, цей вік у різних країнах різний); змістова основа цього припущення значно хибна, оскільки нереальним є уявлення про те, що 15-річна дитина не розуміє негативності, наприклад, крадіжки чужого майна; це припущення не спростується навіть за умови, якщо умисел неповнолі-

тнього на скоєння злочину, його фізична та психологічна розвиненість очевидні.

Зазначені параметри розгляненого правового припущення вказують на те, що це правова фікція.

Охарактеризувавши правові презумпції, правові фікції та правові аксіоми, повернемося до використовуваного у юридичній літературі для їх позначення загального поняття. Розглянемо за і проти кожного з них.

Правові припущення. Якщо стосовно правових презумпцій та правових фікцій така назва може використовуватись, виходячи з їх імовірнісного характеру (істинного чи неістинного), то щодо правових аксіом скоріше ні. Аксіоми фіксують загальновизнані правові постулати, інколи визнаються принципами права, які, своєю чергою навіть слугують джерелами права. Тож за таких умов назвати їх припущеннями не можна.

Спеціальні прийоми законодавчої техніки. Термін спеціальні, як і термін особливі, вказує на наявність у цих засобів законотворення певних специфічних, персоніфікованих, відмінних від інших засобів властивостей. Наприклад, правові презумпції з поміж інших засобів, що використовуються для формування змістової складової проекту нормативно-правового акта, вирізняються своїми ознаками, формою тощо. Однак такими ж "особливими" рисами наділені усі інші засоби. Тобто правові презумпції специфічні не більше, ніж інші інструментальні компоненти нормотворення. Тому застосування терміна "спеціальні" чи "особливі" щодо правових презумпцій, правових фікцій та правових аксіом видається необгрунтованим.

Застереження викликає їх розгляд як спеціальних прийомів. В.Н. Карташов зауважує, що сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих прийомів, способів і правил юридичної діяльності становить важливу частину юридичної тактики [16, с.19]. Підтримуючи таку позицію, вважаємо, що терміном "прийоми" охоплюється лише частина правил використання правових презумпцій, правових фікцій та правових аксіом.

Особливі засоби правотворчої техніки. Таке позначення загалом прийнятне, за винятком терміна "особливі".

Спеціально юридичні засоби. Про термін "спеціальні" йшлося вище. Правові презумпції, правові фікції та правові аксіоми є різновидами засобів юридичної техніки, а саме техніки нормотворення. Водночас виникає питання, чи можна їх вважати елементами правозастосовної чи правоінтерпретаційної техніки. Видається, лише частково, позаяк існують певні особливості застосування й тлумачення нормативно-правових

приписів, у яких містяться ці засоби. Однак це більшою мірою складові саме цих видів юридичної техніки, а не техніки нормотворення. Тому точніше буде говорити про правові презумпції, правові фікції та правові аксіоми як засоби нормопроектувальної техніки.

Наведені міркування дають підстави вважати що, попри бажання виокремити правові презумпції, правові фікції та правові аксіоми в єдиний блок засобів нормопроекткування, переконливих підстав для цього немає. Хіба що можна оперувати назвою "правові припущення" стосовно правових презумпцій та правових фікцій. Найточніше розглядати правові презумпції, правові фікції та правові аксіоми як самостійні засоби нормотворчої техніки.

Особливі засоби правотворчої техніки можуть вважатися досконалими лише за умови дотримання певних вимог, спектр яких далеко не такий вичерпний та чітко визначений, як вище окреслені характеристики правових припущень. Вирішення цього питання чомусь відкладається фахівцями, а в окремих випадках взагалі залишається поза увагою. Як наслідок, підготовка нормативно-правових актів, що містять правові презумпції, здійснюється на основі інтуїції та досвіду розробників, що є чи не основною причиною правотворчих помилок із презумпціями: власне-юридичних, мовних, логічних і соціологічних [17, с.421]. Актуальність проблеми також ілюструється труднощами, які виникають у процесі застосування правових норм, що містять правові презумпції.

Аналізуючи помилки у створенні нормативно-правових приписів із правовими презумпціями, М. П. Проніна визначає перелік вимог до них: це власне-юридичні (нормативність, загальнообов'язковість, повнота регулювання і конкретність), мовні (простота, лаконічність, точність, ясність викладу, визначеність), логічні (насамперед недопущення суперечностей) і соціологічні (соціальна обгрунтованість) вимоги [17, с.421–425]. Із запропонованими вимогами необхідно, без сумніву, погодитись. Водночас варто зауважити, що ці вимоги стосуються також будь-якого іншого засобу нормотворчої техніки, тому їх можна віднести до категорії загальних. Однак не можна залишати поза увагою спеціальні вимоги (специфічні саме для правових презумпцій, правових фікцій та правових аксіом, виходячи із їх змістових ознак та властивостей). На нашу думку, до цих вимог доцільно віднести такі: до правової презумпції – відображення взаємопов'язаних і повторюваних правових явищ імовірнісного характеру; до правових фікцій – відображення

хибних чи недостовірних юридично значущих фактів; до правових аксіом – відображення загальноправових положень.

Не менш важливі для створення якісних нормативно-правових актів і **правила** формулювання правових припущень у тексті нормативного документа. До цих правил варто, на нашу думку, віднести передумови (підстави) введення особливих засобів правотворчої техніки в нормативно-правовий акт і правила їх викладу, конструювання, розташування і таке інше у статті нормативно-правового акта. Окреслене питання активно не обговорюється серед науковців і практиків, хоча має безпосереднє прикладне значення. Розглянемо дискусійні аспекти проблеми.

Розпочнемо з пошуку підстав упровадження правових презумпцій, правових фікцій та правових аксіом у нормативно-правові приписи. Дії презумпції зорієнтовані на найбільш поширені (типові) життєві ситуації [18, с.249]. Також варто згадати думку В.К. Бабаєва про те, що презумпції ґрунтуються на всезагальному зв'язку предметів та явищ і повторюваності життєвих процесів.

Правові презумпції використовуються в нормативно-правових актах у разі: а) необхідності створення норм для регулювання однорідних соціальних відносин, які характеризуються стійкими системними зв'язками та закономірностями, повторюваністю, тотожними формами зовнішнього прояву та єдиною соціальною значущістю; б) відсутності інших засобів правотворчої техніки для впливу на такі суспільні відносини; в) імовірнісному позитивному характері правового впливу на суспільні відносини у перспективі; г) необхідності правової економії та забезпечення гуманітарної спрямованості сучасного права; д) підтвердження юридичною практикою істинності нормативних припущень у більшості конкретних справ.

Як прийом законодавчої техніки, фікція застосовується тільки тоді, коли інші засоби і прийоми в досягненні законодавчої мети неефективні [11, с.468–469]. Використання фікцій зумовлено: внутрішніми особливостями права як регулятора суспільних відносин, зокрема такою його властивістю, як формальна визначеність; незбігом юридичної форми і соціального змісту [10, с.29]; бажанням законодавця у той чи інший спосіб урегулювати будь-які суспільні відносини [9, с.205]. Предметом фіктивних положень є суспільні відносини, які потребують правового регулювання. Правовими засобами необхідно закріпити ті положення, які позбавлені істинності з

моменту встановлення необхідності надання їм правової форми [9, с.206].

Фікції застосовуються для регулювання суспільних відносин, які характеризуються станом непоправної невизначеності, замінюють юридичні факти у тих випадках, коли динаміка правових відносин очікує наявності факту, а реальна дійсність у цьому зв'язку допускає прогалину [14, с.455,456]. До передумов введення юридичних фікцій можна віднести також: а) необхідність регулювання правових відносин на основі соціально значущих фактів, які є недостовірними чи імовірно хибними; б) необхідність забезпечення прав суб'єктів правовідносин, виникнення, зміна чи припинення яких пов'язані із недостовірними чи імовірно хибними фактами.

Знайти відображення в нормах права повинні лише ті загальноправові ідеї (аксіоми), в яких закладений більший моральний потенціал [8, с.191]. До передумов введення у текст нормативно-правового акта правових аксіом, на нашу думку, можна віднести необхідність: а) юридичної формалізації загальноправових положень; б) установлення засадничих принципів права і правового регулювання; в) створення концептуальних, базових юридичних норм; г) забезпечення сталості створюваного нормативно-правового акта в умовах політичної, економічної та соціальної нестабільності.

Використовуючи правові припущення у модельованих юридичних нормах, важливо належно їх сформулювати та викласти у тексті статті нормативно-правового акта.

Основним методом створення правових презумпцій є індукція, оскільки дозволяє зробити висновок із відомих фактів щодо фактів невідомих, від багатьох випадків перейти до загального правила [9, с.192].

Загальнологічні (фактичні чи природні) презумпції повинні містити три елементи: основа презумпції (імовірнісна закономірність), власне припущення (висновок на основі виявленої закономірності), презумпційний висновок (твердження, яке висувається в кожному окремому випадку використання презумпції) [15, с.247]. На нашу думку, щодо структуризації правової презумпції більш звичкою і зручнішою для використання є наведена вище позиція Т. В. Кашаніної.

Доцільно дотримуватись також вимоги про формальну визначеність неспростовних і часткову формальну визначеність спростовних презумпцій.

Більшість фікцій так чи інакше пов'язані з приватним правом з тієї причини, що якщо фікція "не спрацює", то стосуватиметься лише

невеликого кола осіб [8, с.189]. Фікції в основному переважають у гіпотезах чи диспозиціях імперативних норм. Формулюватися фікції також можуть в умовній чи умовно-відкладальній формі [14, с.456]. Якщо брати до уваги структурне наповнення логічної норми права, то двочленна будова правової фікції може доповнюватись третім елементом, у якому передбачається можливість повернення до попереднього правового стану.

Імперативний характер юридичних фікцій зумовлює необхідність дотримання формальної визначеності у процесі їх формулювання.

Структурний виклад юридичних аксіом має бути максимально простий. Оскільки вони містять стверджувальні положення, то мають формулюватися у формі диспозиції. Їх нормативне "оформлення" має здійснюватись із використанням формально визначених термінів.

Висновки. Підсумовуючи, доцільно запропонувати низку положень, які можуть слугувати основою для нормативного закріплення у широкому розумінні правил використання правових презумпцій, правових фікцій та правових аксіом під час створення проектів нормативно-правових актів.

Правові презумпції – це об'єктивовані закономірностями правового регулювання та нормативно закріплені припущення, які зумовлюють юридичні наслідки.

Юридичні фікції – це засіб нормотворчої техніки, який виражається у нормативному закріпленні можливості визнання юридично значущими неіснуючих чи недоведених фактів.

Правові аксіоми – це загальноновизнані правові постулати, прямо чи опосередковано відображені у нормах права.

Правові презумпції, юридичні фікції та правові аксіоми як засоби нормопроектувальної техніки повинні відповідати насамперед змістовим вимогам: відображати взаємопов'язані та повторювані правові явища імовірного характеру (до правових презумпцій); регламентувати хибні чи недостовірні юридично значущі факти (до правових фікцій); закріплювати загальноновизнані правові положення (до правових аксіом).

У разі їх застосування під час створення проекту нормативно-правового акта доцільно дотримуватись низки правил. Уводиться у статті проєктованого нормативного документа ці засоби юридичної техніки можуть за наявності певних передумов, а саме:

- *правові презумпції* за: а) необхідності створення норм для регулювання однорідних соціальних відносин, які характеризуються стійкими системними зв'язками та закономірностями,

повторюваністю, тотожними формами зовнішнього прояву та єдиною соціальною значущістю; б) відсутності інших засобів правотворчої техніки для впливу на такі суспільні відносини; в) імовірного позитивного характеру правового впливу на суспільні відносини у перспективі; г) необхідності правової економії та забезпечення гуманітарної спрямованості сучасного права; д) підтвердження юридичною практикою істинності нормативних припущень у більшості конкретних справ;

- *правові фікції* за необхідності: а) закріпити ті положення, які позбавлені істинності з моменту встановлення необхідності надання їм правової форми [9, с.206]; б) регулювання суспільних відносин, які характеризуються станом непоправної невизначеності [14, с.455, 456]; в) регулювання правових відносин на основі соціально значущих фактів, які є недостовірними чи імовірно хибними; д) забезпечення прав суб'єктів правовідносин, виникнення, зміна чи припинення яких пов'язані з недостовірними чи імовірно хибними фактами;

- *правові аксіоми* за необхідності: а) юридичної формалізації загальноновизнаних правових положень; б) встановлення засадничих принципів права і правового регулювання; в) створення концептуальних, базових юридичних норм; г) забезпечення сталості створюваного нормативно-правового акта в умовах політичної, економічної та соціальної нестабільності.

Правові презумпції, правові фікції та правові аксіоми повинні матеріалізуватись у статті нормативно-правового акта з дотриманням вимог стосовно структурних елементів юридичної норми та з використанням формально визначених термінів.

Список літератури

1. Давыдова М.Л. Теоретические и методологические проблемы понятия и состава юридической техники: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.01. – Волгоград, 2010. – С. 18.
2. Нашиц А. Правотворчество: теория и законодательная техника / А. Нашиц. – М.: Прогресс, 1974. – 256 с.
3. Луць Л.А. Загальна теорія держави та права: навчально-методичний посібник / Л. А. Луць. – К.: Атіка, 2008. – 412с.
4. Биля І.О. Теоретичні основи використання нормотворчої техніки: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. – Харків, 2004. – С. 10
5. Бабаев В.К. Презумпции в российском праве и юридической практике / В. К. Бабаев // Проблемы юридической техники: сборник статей

- / под. ред. В. М. Баранова. – Нижний Новгород, 2000. – С. 326.
6. Зуев Ю.Г. Уголовно-правовые презумпции: понятие, признаки и виды / Ю. Г. Зуев // Проблемы юридической техники: сборник статей / под. ред. В. М. Баранова. – Нижний Новгород, 2000. – С. 333.
7. Нормография : теория и методология нормотворчества : учебно-методическое пособие / под ред. Ю. Г. Арзамасова. – М. : Трикта, 2007. – 560 с.
8. Кашанина Т.В. Юридическая техника : учебник / Т.В. Кашанина. – М. : Эксмо, 2007. – 512 с.
9. Панько К.К. Теория и практика законотворчества в уголовном праве / К. К. Панько. – М.: Юрлитинформ, 2011. – С. 202./ 312 с.
10. Бабаев В.К. Презумпции в советском праве / В. К. Бабаев. – Горький : Горьковская правда, 1974. – 123 с.
11. Панько К.К. Юридические фикции в современном российском праве / К. К. Панько // Проблемы юридической техники: сборник статей / под. ред. В. М. Баранова. – Нижний Новгород, 2000. – С. 461.
12. Курсова О.А. Юридические фикции современного российского права: сущность, виды, проблемы действия / О. А. Курсова // Проблемы юридической техники: сборник статей / под. ред. В. М. Баранова. – Нижний Новгород, 2000. – С. 451.
13. Ул'яновська О.В. Фікції у правовій системі України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. – Одеса, 2009. – С. 6–7.
14. Саркисян Л.Р. Юридические фикции в правоприменительной практике / Л. Р. Саркисян // Техника современного правотворчества: состояние, проблемы, модернизация. Юридическая техника. Ежегодник. № 6. – Нижний Новгород, 2012. – С. 455.
15. Круглов Л.Л. О естественных презумпциях в праве / Л. Л. Круглов, И. Н. Горячев // Техника современного правотворчества: состояние, проблемы, модернизация. Юридическая техника. Ежегодник. № 6. – Нижний Новгород, 2012. – С. 244–250.
16. Карташов В.Н. Юридическая техника, тактика, стратегия и технология (к вопросу о соотношении) / В. Н. Карташов // Проблемы юридической техники: сборник статей / под. ред. В. М. Баранова. – Нижний Новгород, 2000. – С. 19.
17. Пронина М.П. Правотворческие ошибки при создании презумпций в российском праве / М. Н. Пронина // Техника современного правотворчества: состояние, проблемы, модернизация. Юридическая техника. Ежегодник. № 6. – Нижний Новгород, 2012. – С. 421.

Стаття надійшла до редколегії 14 березня 2013 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" членом редколегії М.В. Никуфорак.

V. Kosovych

"Right assumptions" as a means to create perfect normative legal acts of Ukraine

Summary

The paper investigates the properties of such legislative machinery as legal presumption, legal fictions, legal axioms. Given their definition, describes features, types, importance, value, determined their requirements and rules for use in legal acts of Ukraine.

Key words: legal presumption, the legal fiction, legal axioms, methods normoproektivalnoyi technology.

В. Косович

"Правовые предположения" как средство создания совершенных нормативно-правовых актов Украины

Аннотация

Исследованы свойства таких средств нормотворческой техники, как правовые презумпции, правовые фикции, правовые аксиомы. Дано их определение, охарактеризованы признаки, виды, значение, соотношение, выделены требования к ним и правила использования в нормативно-правовых актах Украины.

Ключевые слова: правовые презумпции; правовые фикции; правовые аксиомы; средства нормотворческой техники.